

5. A SZARMATA TOVÁBBÉLÉS KÉRDÉSE JÁSZOK A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN

Az itt taglalt témakör fontos kérdése a szarmata továbbélés lehetősége a Kárpát-medencében. Talán a legszerényebb eredményeket épp ezen a téren érte el a kutatás hazánkban annak ellenére, hogy ez a probléma ugyancsak komolyan érinti a magyar etnogenezist is. Amint említettük, a magyar nyelv iráni jövevényszavainak nagy száma, kiegészítve az iráni elemek jelenlétével a magyar hitvilágban (pl. Szent László monda-kör stb.) arra utal, hogy az iráni népeknek – alighanem a szarmatáknak/alánoknak vagy azok közvetlen leszármazottainak – fontos szerep jutott a térség történetében a magyarság bevándorlásáig és az után is. Ennek fényében jövőben a császárkor utáni időszak régészeti kutatásában egyértelműen jóval komolyabb szerepet kell szánunk az iráni – alán/jász – jelenlét vizsgálatának.

Ha a régészeti leleteket vesszük szemügyre, a IV. század végétől – V. század elejétől az Alföldön és a Dunántúlon az anyagi kultúra fokozatosan nivellálódik. Az etnikai vizsgálatot megnehezíti – csaknem lehetetlenné teszi – a széles körben elterjedt kordivat. Az egyes népcsoportok körülhatárolásához leginkább a temetkezési rítus tanulmányozása vihet közelebb. Semmiképp sem felejtkezhetünk el azonban arról, hogy ez csak egy, a mi szempontunkból meghatározott etnikum körvonalaazásához vezethet; nem tudjuk, hogy a kor embere hogy viszonyult ezekhez a kérdésekhez. A problémakör rendkívül szerteágazó, jelen kötetben aligha van hely és lehetőség részletes tárgyalására. Ahogyan arra Kiss Attila rámutatott, a Kárpát-medencei régészetnek Jankovich Miklós és Pulszky Ferenc óta kardinális kérdése a népi hovatartozás.¹³⁹² A homogenizálódó leletanyag az V. századra az ezirányú vizsgálódást alaposan megnehezíti. Röviden elégedjünk meg azzal, hogy a régészet szempontjából két megközelítés uralkodik ma. Az egyik szerint a hun uralom alatt mindenki hunnak tekintendő. Így az autochton lakosság továbbélésének elemzése értelmetlenné válik, ugyanakkor nem tekinthetünk el attól, hogy a Kárpát-medence történetének megértéséhez mégiscsak elengedhetetlen ennek kutatása. Ellenkező esetben aligha érthetjük meg azokat a nyelvi és kulturális hatásokat, amelyek a később beköltöző népeket – köztük a magyarságot – érték. A hatalmas tömegű szarmata lakosság sorsát és a betelepülő alánok tanulmányozását ennek fényében akkor sem hanyagolhatjuk el, ha tisztában vagyunk azzal, hogy talán minden eddigi felvetett témánknál erősebb viták kereszttüzébe kerülünk.

Az alföldi szarmatákról a hunok Kárpát-medencei megjelenése után csak rendkívül kevés írott forrás áll rendelkezésünkre annak ellenére, hogy például Harmatta János szerint „a történeti forrásokból tudjuk, hogy egészen az avarkorig jelentős szerepet játszottak itten (ti. a Kárpát-medencében)”.¹³⁹³ Annyi bizonyos, hogy a szarmaták is igyekeztek kihasználni a rómaiak szorult helyzetét, és minél nagyobb zsákmányra szert tenni.¹³⁹⁴ Bár – mint arra a hun kori fejezetben kitértünk – egyes csoportjaik nyugatra vándoroltak, a szarmata/alán többség helyben maradt a hun hódítást követően. A régészeti leletek alapján igen nagy tömegben éltek még az V. században is az Alföldön. Aligha kételkedhetünk benne, hogy megélték a gepidák uralmának idejét.

Vaday Andrea szerint a hun kor végén több közép-Tisza-vidéki és dél-alföldi telepen pusztulási réteg fogható meg, benne ember- és kutyavázakkal, ami arra utalna, hogy a gepidák felszámolják a szarmata telepeket (351. kép).¹³⁹⁵ Valójában – több évtizedes megfigyeléseink szerint – a szarmata településeken legfeljebb kivételesen található pusztulási réteg. A házak többségükben nem égtek le, felhagyásuk előtt

¹³⁹² KISS 1994B. 167.

¹³⁹³ HARMATTA 1952. 151. Ugyanerre utal SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 34., vö. MAKAY 1997B. 29.

¹³⁹⁴ ALFÖLDI 1924/26. 59., ALFÖLDI 1942. 686.

¹³⁹⁵ VADAY 1989. 209–210., VADAY 1997A. 86.

351. kép • Az elsősorban késő szarmata települések gödreiben talált bedobott halottak nagy valószínűséggel rituális cselekmény lenyomatai. Nyíregyháza–Oros (publikálatlan, JAM, Pintye Gábor ásatása)

„kitakarították” őket: viszonylag kevés leletanyag kerül elő belőlük, hiányoznak a háztartás tárgyai. A szemetesgödrökben talált csontvázak valószínűleg nem pusztulásra utalnak.¹³⁹⁶

Ha a kérdést a régészeti leletek felől közelítjük meg, sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a szarmaták továbbélésének lehetőségét a gepida időszakban mindeztideig nem vizsgálták. Annak ellenére így van ez, hogy az V. századi temetkezésekben erőteljes szarmata/alán hatásokat lehet kimutatni, ilyen például a D-É-i tájolás, a tükör mellékletek, a koponyatorzítás stb. Még leginkább a kerámiakészlet kapcsán merült föl az autochton lakosság helyben maradásának lehetősége. A szarmata telepek hagyományos kerámiaanyaga mellett megjelenő keleti innovációkat egyértelműen a hun korra szokás keltezni, és ez alapján a nomádokat kiszolgáló helyben maradó szarmatákról beszélni.¹³⁹⁷

Oda kell figyelnünk arra is, hogy bizonyos területekről hiányoznak a gepidákhoz köthető leletek és lelőhelyek. Ezek közé tartozik a Felső-Tisza-vidék nagy része, ahol – elsősorban az utóbbi időkben – kerültek elő V. és talán VI. századi emlékek, azonban ezek az Alföld „klasszikus gepida” anyagaitól eltérőek. Kótaj határában a Verba-tanyánál találtak egy fülkesíros/katakombás temetkezést, melyet a benne előforduló aranyozott ezüst kengyelfibulák (Bügelfibel) a VI. század legelejére kelteznek (352. kép).¹³⁹⁸ A katakombás rítus mindenképpen a sztyeppei, illetve a kaukázusi iráni népesség felé mutat. Tekintetbe véve, hogy a Felső-Tisza-vidék a régészeti leletek alapján semmi esetre sem tartozott a „klasszikus gepida” szállásterülethez, ebben a temetkezésben láthatjuk az első olyan nyomot, amely talán közelebb vezethet a régió legalább egyik etnikai csoportjának meghatározásához a hun kort követően.

A korszak népessége alighanem rendkívül vegyes. Az egyes csoportok régészeti alapon történő elkülönítésének lehetőségeivel ugyan nagyon régóta foglalkozik a kutatás, és igen sok teóriával rendelkezünk,¹³⁹⁹ az igazán megnyugtató eredmény azonban nagyon kevés. Az ilyen típusú vizsgálatok esetén komoly nehézséget okoz az írott források hiánya, illetve megbízhatatlansága, az a tény, hogy már az autochton lakosság erősen kevert, ahogyan az újonnan a sztyeppe felől érkező bevándorlók is nyilvánvalóan

352. kép • Kótaj–Verba-tanya katakombás sírja bontás közben (publikálatlan, JAM, Jakab Attila ásatása)

¹³⁹⁶ ISTVÁNOVITS 1999. 176–178.

¹³⁹⁷ Például VADAY 1989. 209.

¹³⁹⁸ Jakab Attila ásatása, 2006, közöletlen. Az adatot ezúton is köszönjük!

¹³⁹⁹ Csak jelzésszerűen: WERNER 1956., BÓNA 1993., KISS 1994b., KISS 1997., BIERBRAUER 2006., MESTERHÁZY 2009.

minden esetben sodortak magukkal különféle népelemeket.¹⁴⁰⁰ Az említett kótaji leletegyüttes kronológiája jelzi, hogy a hunok elől menekülő csoportokon túl, a nedaoi csata utáni időszakban is kell további bevándorló hullámokkal számolnunk.

Visszatérve a gepida periódusra, a Felső-Tisza-vidéken kívül vannak további olyan kisebb-nagyobb területek, ahol ugyancsak hiányoznak a jellegzetes gepida leletek. Felmerül az a kérdés, hogyan kell értékelnünk azt a jelenséget, hogy a gepida uralom időszakában a Duna–Tisza köze – és ezen belül a Jászság – csaknem maradéktalanul „üres”, azaz mind az V., mind a VI. századi gepida lelőhelyek teljes mértékben hiányoznak.¹⁴⁰¹ Ha úgy véljük, hogy ez a terület aligha lehetett mintegy négy nemzedéken keresztül teljességgel lakatlan, akkor a vidék későbbi történetének tükrében – értendő ez alatt a jász jelenlét problémaköre, amelyre alább részleteiben visszatérünk – fel kell vetnünk az innen származó szarmata leletanyag kronológiai felülvizsgálatának fontosságát, ugyanis a szarmaták tömeges továbbélésével itt még inkább számolhatunk, mint a Tiszántúlon.

A kiterjedtebb összefüggő „gepidamentes” terület mellett a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelnünk olyan mikrorégióknak, mint például Tiszasziget, az egykori Ószentiván község. A Csongrád megye déli részén fekvő település határából 20 szarmata lelőhelyet regisztrált a módszeres terepjárás során Pópit Dániel, de „gepidák nyomát” nem találta.¹⁴⁰²

A szarmata jelenlétet a Kárpát-medencében az V. század második feléig egyértelműen bizonyítják Iordanes adatai.¹⁴⁰³ Az azonban az általa leírtakból nem világos, hogy pontosan hol kell keresnünk területeiket. „A *sauromaták, akiket valójában szarmatáknak mondunk, és a cemandrusok, valamint a hunok egy része Illyricumban kapott területeken, Castramartena városánál laktak. Ebből a nemzetségből származott Blivila, a pentapolisi dux, és testvére Froila, és a mi időnk Bessa patriciusa. A scirusok és a sadagariusok és néhány alán egy bizonyos Candac nevű vezérükkel Scythia minort és Moesia inferiort foglalták el.*” – írja Iordanes. Ez alapján mindenesetre több csoportjukra (szarmata és alán) és több területükre gondolunk.¹⁴⁰⁴

A szarmatákat – vagy legalábbis egy részüket – többen a Duna közelében sejtik. A vélemények nem egyöntetűek. Egyesek a Duna–Tisza közének elsősorban északi felére voksoltak (itt emlékeztetünk a fentiekben leírt „ürre” a Duna–Tisza köze, ezen belül pedig a Jászság gepida leleteit illetően), mások a déli részével számoltak. Nem sikerült ez ideig tisztázni a szkírek és a szarmaták szállásterületének viszonyát, vagyis azt, hogy melyik nép lakott északabbra, melyik délebbre. Minthogy ekkoriban a szarmaták két királyát említik, az is fölmerült, hogy két területet kell keresnünk, ahol uralmuk továbbélt.¹⁴⁰⁵

Annyi bizonyos, hogy két szarmata király – Beuca és Babai – 469-ben a szvébeket támogatta a gótok ellen. „A *scirusok pusztulása félelemmel töltötte el a suavusok királyait, Hunimundust és Halaricust, s a gótok ellen vonultak a szarmaták támogatásában reménykedve, akik királyaik, Beuca és Babai vezetésével segedcsapatokat biztosítottak számukra. Odahívták az életben maradt scirusokat ... Emellett gepidák is voltak velük, továbbá nem jelentéktelen erősítés a rugusok részéről és még mások, akik mindenféle területről gyűltek*

¹⁴⁰⁰ Az etnikai meghatározásokkal kapcsolatos problémákról részletesen például lásd BRATHER 2004.

¹⁴⁰¹ BÓNA ET AL. 1993. térkép a 172–173. oldal között.

¹⁴⁰² PÓPITY 2006. 111–112.

¹⁴⁰³ IORD. L.265., LIV.277., LVI.285.

¹⁴⁰⁴ IORD. L.265. A szerződést, melynek értelmében a különféle iráni csoportok (szarmata, alán, sadagar) a Iordanesnél említett területre kerültek, feltehetőleg 455-ben kötötték Marcianus császárral (KISS 2004. 155.).

¹⁴⁰⁵ IORD. LIV.277., KISS 1981. 170–172. (összefoglalta a korábbi irodalmat), KISS–FAZEKAS 2005. 268–269. és a 270. oldal térképe. A kérdés értékelésekor említenünk kell a kiskunsági keresztártot is, amelyet egyes vélemények szerint a szarmaták építettek ki a tőlük délre beszivárgó gepidák ellen (BÓNA 1986. 69.). Amennyiben igazolódna, hogy a keresztánc erre a korszakra keltezhető, akkor ez egyúttal közelebb vezetne egy esetleges szarmata szállásterület helyzetének meghatározásához is, azonban az erődítmény – ha egyáltalán az volt – kronológiája kérdéses, tehát erre alapozni további teóriákat nagy könnyelműség.

ide. Így egy roppant nagy tömeg verődött össze, s a pannoniai Bolia folyónál ütötték föl a táborukat.”¹⁴⁰⁶ A gótok ezt a hadsereget legyőzték, és aki „el tudott menekülni, azt mindenhol üldözték...”¹⁴⁰⁷ Úgy tűnik, a szarmatáknak sikerült visszatérniük szállásterületeikre és elkerülték Thiudimer gót király bosszúhadjáratát, sőt még egy római hadvezért is legyőztek. Időközben azonban hazatért a túszként a bizánci udvarban nevelkedő Theoderich, aki oroszlánkarmait próbálgatva 472-ben „csaknem hatezer férfit összegyűjtött, ... átkelt a Danubiuson, és rátámadt Babaira a szarmaták királyára. Az, akkoriban a rómaiak vezére, Camundus felett aratott győzelemtől felfuvalkodva uralkodott. Theodoricus fölője kerekedett, és megölte őt, családját s birtokait kifosztotta, majd a győzelemmel visszatért apjához. Ez időtől Singidunum városát, melyet a szarmaták tartottak megszállva, elfoglalta...”¹⁴⁰⁸ Ezek szerint a 470-es évek elejéig Singidunum is a szarmaták kezében volt. A város ugyan elveszett számukra, de hogy továbbra is éltek ezen a környéken szarmaták, azt bizonyítja, hogy amikor 473-ban a keleti gótok elhagyták Pannoniát, akkor ismét hallunk róluk a Száván túli területeken: „Thiudimer [keleti gót hadvezér] ... átkel övéivel a Savus [azaz a Száva] folyón, a szarmatákat és római katonákat háborúval fenyegeti, ha közülük bárki is ellenszegül.”¹⁴⁰⁹

Mindezek az események arra utalnak, hogy a szarmaták még mindig fontos szerepet játszottak a Kárpát-medence történetének alakításában. Talán az is erre mutat, hogy 516-ban Anastasius császár még viselte a Sarmaticus címet.¹⁴¹⁰

Ha a régészeti leleteket vesszük szemügyre, egyelőre be kell látnunk, hogy a szarmata temetők és telepek felső kronológiai határát meghatározni nem sikerült. Kétségtelen tény – főként az újabban előkerült nagy mennyiségű lelet alapján –, hogy az egész Alföldön (beleértve a Felső-Tisza-vidéket) vannak olyan temetők, amelyeket elsősorban az ott előforduló megvastagodó karikájú és karikára ráhajló peckű csatok és üvegedények (293. kép) alapján az V. század elején a korábbi lakosság továbbra is használ. Ezek közé a temetők közé tartozik a Dél-Alföld egyik szarmata vezérlelőhelye, a nemrégiben publikált madarasi temető.¹⁴¹¹ Emellett jó néhány olyan temető létezik, amelyet a IV. század második felében nyitnak. A megfigyelhető temetkezési rítus azonban mindenképpen a korábbi alföldi szarmata lakossághoz (is) köti, bár maga a leletanyag kiterjedt kapcsolatokra utal (például Tápé–Malajdok: 326. kép 2., Sándorfalva–Eperjes: 328–329. kép vagy Tiszadob–Sziget: 324., 326. kép 1. stb.).¹⁴¹² Mindezeknek a temetőknek a záródását jelen ismereteink szerint az V. század első harmada utánra nemigen helyezhetjük. Az V. század középső harmadára mindössze a bevágott markolatú karddal jellemezhető jászberényi és csongrádi (327. kép) temetkezések határozhatók meg. Közülük főként az utóbbi tarthat számot érdeklődésre már csak nagy sírszáma (138) miatt is.¹⁴¹³ A csongrádi temető újrafeldolgozása az utóbbi évek alföldi leleteinek tükrében alighanem számottevően hozzájárulhatna az V. századi szarmata jelenlét értékeléséhez a Kárpát-medencében.

Visszatérve az írott forrásokra, a Kárpát-medencei szarmatákról közel egy évszázadon át semmit nem tudunk. Épp ezért rendkívül fontos számunkra Paulus Diaconus adata. Eszerint „Az is bizonyos, hogy Alboin annak idejében a különféle idegen népségek közül, a melyeket vagy az előbbeni királyok hódítottak meg, vagy ő maga, nagyon sokat hozott be Itáliába s még manapság is róluk nevezzük azokat a helységeket,

¹⁴⁰⁶ IORD. LIV.277. A csata színhelye a Bolia folyó, amely csak Iordanesnél szerepel. A folyó nevét germán (kvád) eredetűként határozták meg és az Ipolyal azonosították (LOTTER 1985.– non vidi). Az események legutóbbi áttekintése: KISS–FAZEKAS 2005. – a korábbi irodalom jó összefoglalásával. A Bolia folyót ők ugyanitt újabban a Sárvízzel azonosították (vö. még KISS 1997. 109., 118–120.). Mint látjuk, a Bolia folyó azonosításának kérdése nem zárult le. Ennek megfelelően ez alapján a szarmata szállásterület lokalizálása nem oldható meg.

¹⁴⁰⁷ IORD. LIV.279.

¹⁴⁰⁸ IORD. LV.282.

¹⁴⁰⁹ IORD. LVI.285.

¹⁴¹⁰ ALFÖLDI 1942. 687. – a forrásokkal.

¹⁴¹¹ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011.

¹⁴¹² PÁRDU CZ–KÖREK 1946/48., VÖRÖS 1982/83., ISTVÁNOVITS 1993.

¹⁴¹³ PÁRDU CZ 1959. 310–318., PÁRDU CZ 1963. 47–52.

a melyeket ezek laknak: a gepidák, a bolgárok, a szarmaták, a pannonok, a svábok, a noricumiai falvainak és még más ilyenféle nevűeknek.”¹⁴¹⁴ Ez azt jelenti, hogy a langobárdok Pannonia területén meghódították a szarmatákat, majd amikor az avarok elől Itáliába vonultak, az alávetett népek között őket is magukkal hurcolták. Nem kell persze feltétlenül arra gondolnunk, hogy valamennyi szarmata elköltözött ekkor. Már csak azért sem, mivel a langobárdokkal inkább a dunántúli népesség mehetett el. Ha gepida fennhatóság alatt is éltek csoportjaik, akkor azok nyilván tovább maradhattak az avar uralom alatt. Hogy a Dunántúlnak mekkora szarmata lakossága lehetett, azt még annyira sem sejtjük, mint az Alföld esetében. A kutatás jelen helyzete szerint azonban nem csak a foederati vagy laeti csoportokkal számolhatunk, hanem Pannonia és Valeria feladása (leginkább a 430-as évek vége felé¹⁴¹⁵) után, a hun uralom idején betelepülő szarmatákkal is.¹⁴¹⁶ Amennyiben a jövőben igazolni lehet, hogy a dunántúli besimított kerámia kései csoportjának (319–320. kép) kialakulásában döntő szerepet játszottak,¹⁴¹⁷ akkor számuk nem lehetett kicsi. A langobárdok Itáliába költözése után helyben maradók – a Duna mindkét partján – nyilván az avarok alattvalójává váltak. A források tehát – közvetetten – igazolni látszanak a szarmata/alán továbbélést legalább az avar időszakig.¹⁴¹⁸

A szarmaták avar kori továbbélésére egyelőre nincsen egyértelmű régészeti bizonyíték. Az újabban kimutatott avar kori torzított koponyákkal kapcsolatban merült fel elsősorban az a lehetőség, hogy az V. századtól továbbélő lakosság (is) figyelembe veendő.¹⁴¹⁹ Minthogy önmagában ezt a lehetőséget sem lehetett egyértelműen igazolni, valamint az V. századi koponyatorzítás etnikai háttere is erősen vitatott, a kérdést szem előtt tartva ugyan, de egyelőre nem tekinthetjük mérvadónak a minket itt foglalkoztató probléma esetében.

Ugyanakkor van utalás az avar kor időszakában arra, hogy újabb keleti iráni elemek jelentek meg ebben a korszakban az Alföldön. Itt elsősorban a fülkesírokra gondolunk.¹⁴²⁰ Ezek esetében beható vizsgáltnak kell eldöntenie, hogy lehet-e iráni (alán) eredetű a szokás. Ha számításba vesszük, hogy például a Szegvár–Orom-dűlői avar temetőben a fülkesírok halottainál több esetben enyhén torzított koponyákat figyeltek meg, a mellékletek közt pedig olyan, az avaroknál szokatlan – az alánokra annál inkább jellemző – leletek is napvilágra kerültek, mint a tükrök, akkor el kell gondolkodnunk ezen a lehetőségen (353. kép). A katakombás rítus, és annak egy kifejezetten ritkább és speciális válfaja, a fülkesír (Szmirnov-féle II. típus)¹⁴²¹ kimondottan kaukázusi jellegzetesség. Nehéz elképzelni, hogy az ilyen típusú temetkezések egymástól függetlenül terjedtek volna el különböző területeken, ahogyan azt a pillanatnyi kutatás véli velük kapcsolatban.¹⁴²²

Jelen pillanatban azt a csoportot, amelyben az avarok által alávetett alánok (is) megtalálhatók, a magunk részéről a Dél-Alföldön sejtjük, nevezetesen abban a zárt – és a Kárpát-medence további avarságtól eltérő vonásokkal rendelkező – körben, amelyet Lőrinczy Gábor határolt körül a bánsági Aranka és

¹⁴¹⁴ PAUL.DIAC. II.26., SZÁDECZKY-KARDOSS 1992. 34.

¹⁴¹⁵ TÓTH 2006. – a korábbi elképzelések és az irodalom összefoglalásával.

¹⁴¹⁶ Kovács Péter a sadagarokat az alánokkal azonosította. Hozzájuk kötötte az intercisai és a százhalombattai hun kori sírleletet (KOVÁCS 2004. 142–143.).

¹⁴¹⁷ TÓTH 2005A.

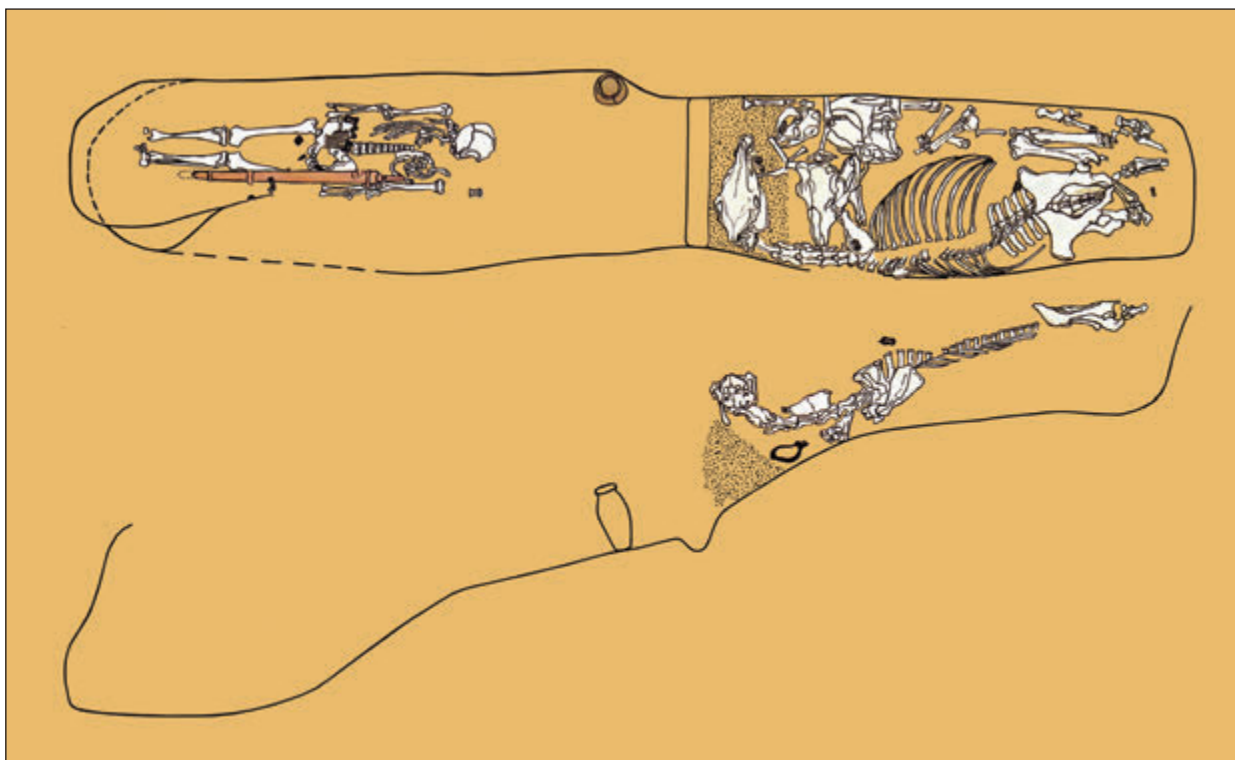
¹⁴¹⁸ SZÁDECZKY-KARDOSS 1992. 34. A továbbélés nyelvészeti vonatkozású bizonyítását lásd MAKKAY 1997B. (elsősorban 55.). Míg a gepida kori szarmaták továbbélése fel sem merült a magyarországi kutatásban, addig az avar kori szarmata jelenlétére egyetlen egyszer hívták fel a figyelmet, de sajnos téves adat alapján. Párducz Mihály felvetette, hogy a Szerbkeresztúron/Srpski Krsturion talált D–É-i tájolású temetkezés, amelyet Heraclius aranyverete keltez a VII. század elejére, avar kori szarmatának határozható meg (PÁRDU CZ 1931. 87–88. 44. lh.). Valójában azonban semmi sem utal szarmata jellegére.

¹⁴¹⁹ MIHÁ CZI-PÁLFI 2013. 35.

¹⁴²⁰ LŐRINCZY 1992. 104., LŐRINCZY 1994. főként 318–320. – további irodalommal, LŐRINCZY 1995.

¹⁴²¹ SZMIRNOV 1972. 74.

¹⁴²² Gondoljuk ezt annak ellenére, hogy a sztyeppei és kaukázusi megfelelő korú pontos(!) párhuzamok hiánya valóban óvatosságra int. E sajátos sírforma esetében azonban mégis könnyebben el tudjuk képzelni a kapcsolatot a tér- és időbeli hiátusok ellenére is, mint feltételezni, hogy az Alföldön alakult volna ki a padmalyos temetkezésekből (a kérdés összefoglalása: LŐRINCZY 1994.).

353. kép • A Szegvár–Orom-dűlői egyik férfi fülkesírja (LŐRINCZY 2001. 8. és 10. kép alapján)

a Körös–Berettyó vonaláig.¹⁴²³ E temetők jó néhány jellegzetessége (padmaly, katakombá/fülkesír, torzított koponya, tükör, egy esetben kurgánba másodlagosan beásott sír, a tárgyak kaukázusi és pontusi párhuzamai) valószínűsíti, hogy a legyőzött és a sztyeppéről magukkal sodort alánokkal mindenképpen számolnunk kell az etnikai összetétel meghatározásánál. Természetesen további számtalan olyan vonást is sorolhatunk, amelyek széles körben ismertek a teljes avar szállásterületről: ezek a korra jellemzőek.

Az antropológiai kutatások vissza-visszatérő felvetése, hogy az avar kori populáción belül körülhatárolható olyan csoport, amely a korábbi – alföldi császárkori – lakossággal mutat rokonságot.¹⁴²⁴ A kérdés megítélését a szarmata temetkezések igen rossz csontmegtartása nagy mértékben nehezíti.

Végül még egy áttételes adatot említhetünk, amely ugyancsak alátámaszthatja a szarmata/alán továbbélés hipotézisét az avar időszakban. Ez pedig a sírablásokkal kapcsolatos. Köztudott, hogy a szarmata sírok zöme – beleértve az egészen késői horizontot – bolygatott, rabolt (**206. kép**). Az utóbbi évek kutatása a mellett tört lándzsát, hogy zömükben később – talán az avar korban – folyt a módszeres fosztogatás. Ugyanakkor megállapítható, hogy a rablóknak pontos adatai voltak a halott nemére, korára és talán szociális helyzetére vonatkozóan.¹⁴²⁵ Ez akkor valószínű, ha a sírok jelöléseit pontosan tudták értelmezni. Felmerül így annak lehetősége, hogy ezeket a sírokat a hozzátartozók részben még ápolhatták és ismerték a temetkezési szokásokat.

¹⁴²³ LŐRINCZY 2000. 52–56.

¹⁴²⁴ A szarmata antropológiai anyag kutatásának összefoglalását ld. MARCSIK 2011. 419–421.

¹⁴²⁵ KŐHEGYI–VÖRÖS 2011. 238. – a további irodalommal.

Az avar és alán kapcsolatok értékelése szempontjából kiemelendő Menandros 558. évre vonatkozó adata, amely a két nép találkozásáról tesz említést. Ekkor jelentek meg az avarok a kaukázusi alánok határán, és közbenjárásukat kérték a bizánci udvarban.¹⁴²⁶

Nem lenne meglepő a fentiek fényében, ha a Kárpát-medencébe mind az avarok (568-ban), mind pedig Kuvrat fia Kuber bevándorlása (670-es évek)¹⁴²⁷ során a sztyeppéről kerültek volna (és nagy valószínűséggel kerültek is!) újabb alán elemek. Hogy az érkező sztyeppei népek különböző etnikai elemeket feltétlenül sodortak magukkal vándorlásaik során, az ma már általánosan elfogadott nézet. Nem kivétel ez alól az avar időszak sem. Elegendő itt a Kárpát-medencei avarok sokrétű temetkezési szokásaira gondolnunk. A forrásadat alapján csaknem biztosra vehetjük, hogy az avarok az alánok közül sokakat alávetettek. Kérdés, hogy régészetileg kimutatható-e éppen ez az elem.

A fentieket úgy foglalhatjuk össze, hogy az avar időszakban egyfelől számolnunk kell a korábbi szarmata lakosság helyben maradt részével, másfelől a sztyeppéről bevándorló török vezetőréteg által minden bizonnyal magával sodort újabb iráni elemekkel. Mindezek alapján aligha meglepő, hogy nyelvészeti és váltörténeti adatokra támaszkodva mindinkább felmerül a gyanú, hogy Árpád népének honfoglalásáig, sőt azután is iráni hatás tételezhető fel a Kárpát-medencén belül is.

A fenti elképzelés mellett szól a jászok három különféle elnevezése: az oszlár vagy eszlár, a varsány (asiān/osiān) és a jász. Mindhárom név az ās/as névalakra vezethető vissza. Az egyes névalakok eltérése csak úgy magyarázható meg, hogy különböző közvetítők által, eltérő alkalmakkor kerültek a magyarba. Ez a tény pedig jól szinkronba hozható a fent leírtakkal.¹⁴²⁸

A további kutatás szempontjából fontosak az olyan felismerések, mint amilyen például Kovács Előd nevéhez fűződik. E szerint a Kr. u. V–VI. század fordulóján lejegyzett Pábag fia Ardakhsír tetteinek könyve, az egyetlen eredeti nyelven fennmaradt középperzsa krónika jelentős mértékben megegyezik három klaszszikus magyar népballada-típussal. Mivel pedig – Vargyas Lajos az ilyenfajta szövegegyezésekről szóló állításával egyetértve – „egymástól függetlenül nem születnek” ezek, ez arra utal, hogy „honfoglalás kori, iráni kultúrájú népesség”-gel kell számolnunk a Kárpát-medencében.¹⁴²⁹

Ahogy a sztyeppén a hun kor és a szaltovói műveltség közötti néhány évszázadra, éppúgy a Kárpát-medencében az avar és a kora Árpád-kor közötti időszakban elveszítjük az alánok/szarmaták nyomát. Ugyanakkor nyitott kérdés a késő Árpád-kortól a forrásokban mind sűrűbben felbukkanó jászok Kárpát-medencei megjelenésének időpontja. A szarmata továbbélés kérdése nem választható el a jász betelepülés problémájától.

1256-ban a székesfehérvári káptalan oklevelében szerepel egy Monasterium Jaz, de ez esetben nem bizonyítható egyértelműen, hogy a kolostor nevének köze van a jászokhoz.¹⁴³⁰ A jászok 1318-ban tűnnek föl először biztosan a forrásokban („...ancille sue emptice nacione Jazonice Elysabeth nominate...”), azonban sokan fölvetik, hogy ennél az időpontnál jóval korábban érkeztek a Kárpát-medencébe. E gondolkörhöz tartozik, hogy nevük előfordul filiszteusként (a XIV. század közepétől) és jazigként is, sőt jaszigok vagy filiszteusok megjelöléssel is. 1323-ban Károly Róbert zászlaja alatt harcoló jászokról esik szó, akik privilégiumokat kaptak; egy 1325-ös oklevél 4 jászt említ.¹⁴³¹

¹⁴²⁶ MEN.PROT. fr. 4.: „Az avarokról, hogy ők sok földet bejárva eljutottak az alánokhoz s az alánok vezetőjének Sarósiosnak a pártfogását kérték, hadd ismerkedhessenek meg az ő közbejötté útján a rómaiakkal. Sarósios Iustinost Germanos fiát, aki akkoriban Lazikében a csapatok vezére volt, tájékoztatta az avarokról, Iustinos pedig a császárt Iustinianost.” (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 17. Exc.de leg. 442, 3–27.) Vö. még a 1329. jegyzettel!

¹⁴²⁷ SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 219–220.

¹⁴²⁸ A szarmata továbbélés kérdésének és a jász kérdésnek legjobb összefoglalása: MAKAY 1997B. – forrásokkal és irodalommal.

¹⁴²⁹ KOVÁCS 1996., KOVÁCS 1997., KOVÁCS 2005.

¹⁴³⁰ A jászok (különféle) nevének feltűnésével kapcsolatos forrásokat összegyűjtötte és a vonatkozó irodalommal összefoglalta FODOR 1942. 111–115.

¹⁴³¹ FODOR 1942. 112. A források összefoglalóan legutóbb: ALEMANY 2003. 223–226. a korábbi irodalommal.

A magyarországi jázság betelepedésével kapcsolatban jelenleg négy nézetet ismerünk:

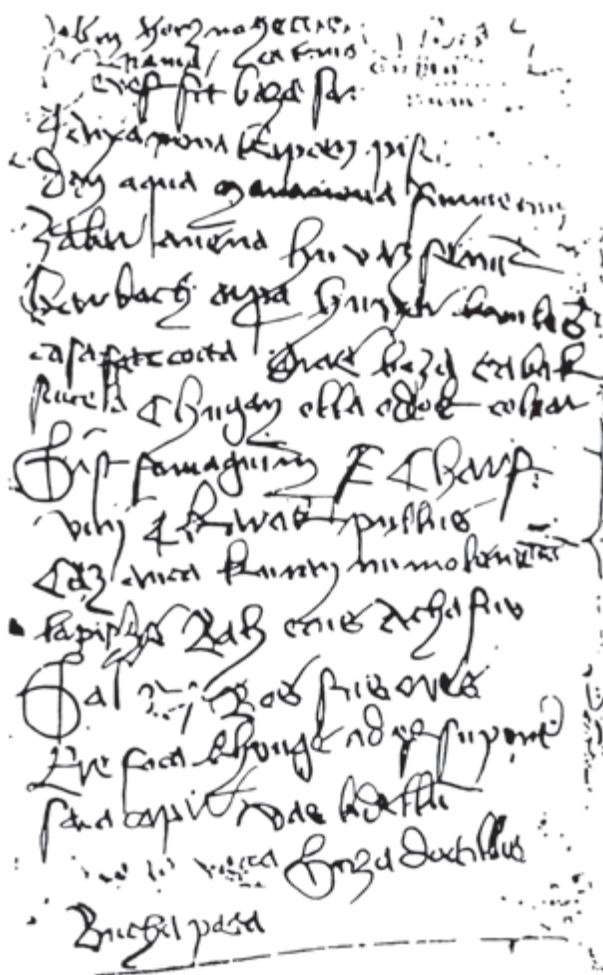
1. A Györffy György és Kristó Gyula nevével fémjelzett elképzelés szerint a XIV. század előtt nem voltak jászok a Kárpát-medencében. Betelepedésük a XIV. század második felére keltezhető. Teóriájukat arra alapozták, hogy a forrásokban korábbi említésük nincsen.¹⁴³²

2. A legelterjedtebb vélemény a XIX. század vége óta az, hogy a tatárjárás után a kunokkal együtt költöztek be a jászok. Ennek a nézetnek fő képviselői között Selmeczi László nevét kell kiemelnünk, aki módszeres régészeti kutatásokkal próbálta tisztázni a kérdést. A Négyszálláson általa feltárt, jászokhoz kötött régészeti leletanyag alapján igyekezett igazolni, hogy az új népesség a XIII. század közepén telepedett be a Jászság területére.¹⁴³³

3. A harmadik lehetőség, hogy a császárkori szarmata lakosság folyamatosan továbbélt a Kárpát-medencében. Ezt az elképzelést elsőként Pietro Ranzano (Petrus Ransanus) XV. századi dominikánus szerzetes, humanista tudós vetette fel. 1668-tól teóriája általánosan elterjedt a magyar tudományos irodalomban.¹⁴³⁴ Széles körű vizsgálatai alapján, új adatok fényében Makkay János ugyanerre a következtetésre jutott.¹⁴³⁵

4. Legújabbban felvetődött egy kompromisszumos megoldás lehetősége, amely szerint két hullámban – részben a kunokkal együtt a XIII. század közepén, részben a kunoktól függetlenül, a XIII. század végén – érkeztek volna a Kárpát-medencébe a jászok.¹⁴³⁶

Az ún. jász szójegyzék egy-két (gal, bax) szava Németh Gyula véleménye szerint egyértelműen a kaukázusi oszéttel rokonítható (354. kép). A Garai Miklós nádornak egy Fejér vármegyei birtokügyben 1422-ben keletkezett latin nyelvű ítélező levelének hátlapjára írt, nagy valószínűséggel az irattal egykorú szöveg 40, jásznak meghatározott, a mindennapi élethez (élelmiszernevek, köszönés stb.) kapcsolódó szót tartalmaz. A szójegyzék Németh-féle közlését kiegészítő V.I. Abajev-féle appendix szerint a magyarországi jászok olyan, az oszéttel rokon nyelvet

354. kép • A XV. századi ún. jász szójegyzék 40 jász szót tartalmaz (GULYÁS-SZABÓ [2003] 33. alapján)

¹⁴³² GYÖRFFY 1981. 69–71., GYÖRFFY 1990. 312–315., KRISTÓ 2003. 233–243., KRISTÓ 2003A. 41–53.

¹⁴³³ A két elképzelés kutatástörténetét lásd SELMECZI 2005. – bő irodalommal.

¹⁴³⁴ FODOR 1942. 114. (Számunkra Ransanustól ez nem derül ki, csupán annyi, hogy a magyarokat a szarmatáktól származtatja: lásd feljebb!).

¹⁴³⁵ MAKKAY 1997B.

¹⁴³⁶ ZSOLDOS 2017. A szerző elképzelését vélhetőleg részletesebben kifejtette az MTA Magyar Őstörténeti Munkacsoport által 2015. május 29-én rendezett „Az utolsó keleti honfoglalók” – A jászok beköltözése a Kárpát-medencébe című konferencián, melynek anyaga még nem jelent meg.

355. kép • Válogatás a négyszállási templom körüli XIII–XV. századi, jásznak meghatározott temető leletei közül 1: II. temető 24. sír, 2–6: I. temető 2: 118. sír, 3: 254. sír, 4: 206. sír, 5: 234. sír, 6: 180. sír (SELMECZI 2005. 5. és 13. kép, valamint SELMECZI 1992. VII. tábla alapján)

beszéltek, amelyekben kimutathatók a kaukázusi nyelvi szubsztrátum elemei. Tehát csakis a Kaukázusból érkező csoporttal kerülhettek a Kárpát-medencébe¹⁴³⁷

A nyelvészeti argumentum mellett elsősorban a régészet oldaláról hangsúlyozták a XIII. századi betelepülés lehetőségét.¹⁴³⁸ E tekintetben a meghatározó vezérlet feltárása és értékelése Selmeczi László névéhez kötődik, aki Négyszállás, az írott források által bizonyíthatóan jász település határában végzett ásatásokat. A temető kronológiai meghatározása III. Béla két, bizánci mintára vert, másodlagos felhasználású (nyakék, illetve fejfedő) pénzén nyugszik, melyhez hasonló pozícióban egy ugyanilyen veretet a karcag–orgondaszentmiklósi kun temetőből idéz a szerző. Minthogy véleménye szerint a kunok nem kerülhettek az Alföldre a XIII. század első harmadánál korábban, így a III. Béla pénzek verési idejéhez képesti fél évszázados kronológiai eltéréssel véleménye szerint nem kell foglalkoznunk, és a két lelőhely egykorúságát bizonyítottak kell vennünk.¹⁴³⁹ Ugyanakkor a négyszállási lelőhely sajátos – a megszokott Árpád-kori temetőkétől eltérő – tárgyainak (például kaurik, tűtartók, fejviselet veretei, páros korongos „boglárok”, rövid törkardok stb.) kaukázusi oszét párhuzamai egyértelműen bizonyítják a jász etnikum jelenlétét **(355. kép)**.¹⁴⁴⁰

Akár elfogadjuk a négyszállási temető kronológiai és etnikai meghatározását, akár nem, továbbra is gondot jelent, hogy egy kizárólagosan XIII. századi bevándorlás mellett hogyan magyarázzuk meg a fentebb már említett jász – eszlár/oszlár – varsány hármas elnevezést vagy éppenséggel a néprajzi anyagban kimutatható párhuzamokat. De utalhatunk itt ismét a magyar nyelv iráni jövevényszavainak problémakörére is. Az egyre szaporodó szakirodalmat – legyen az nyelvészeti, régészeti, történeti vagy néprajzi – itt nem kívánjuk felsorolni, csupán annak a benyomásunknak adunk hangot, hogy abban lépten-nyomon felfedezhető a vegyes érvelés és a nagyfokú bizonytalanság.

Az 1422-es glossarium alapján tény, hogy a jászok a XV. században még őrizték nyelvüket. Ezt egészíti ki Georgius Wernherus sziléziai utazó 1543-ból való információja arról, hogy Magyarországon a jászok a magyartól eltérő nyelvükön beszélnek¹⁴⁴¹ és Oláh Miklós humanista történész, esztergomi érsek 1568-ban megjelent leírása, amely szerint „Egész Magyarország napjainkban különféle nemzeteket foglal magába: magyarokat, németeket, cseheket, szlávokat, horvátokat, szászokat, székelyeket, oláhokat, rácokat, kunokat, jászokat [kiemelés tőlünk – I.E., K.V.], ruténeket és végül már törököket; ezek mind egymástól eltérő nyelvet használnak, azon kívül, hogy néhány szavuknak a hosszú megszokás és kölcsönös kapcsolat miatt van valami hasonlósága és összecsengése.”¹⁴⁴² Így persze nem meglepő, hogy a XVI. században jó néhány jász név mutatható ki a defterekből (Bagdasa, Hunoka, Bosonga, Szaburán, Gargán, Budmán stb.).¹⁴⁴³ Végül, de nem utolsósorban utalnunk kell az 1590-es években Magyarországon járt holland utazó, Matthias Qua von Kinkelbach feljegyzésére, amely alapján a jászok, akik a jazig-metanaszta néptől származnak, a magyartól eltérő nyelvet használtak.¹⁴⁴⁴ Otrókoci Fóris Ferenc szerint 1692-ben a jászok már magyarul beszéltek.¹⁴⁴⁵ A későbbi időkből nyelvükre nincs adatunk, arra azonban igen, hogy a Jászság lakói egészen a XIX. század második

¹⁴³⁷ NÉMETH 1959., NÉMETH 1960. 23–25., ABAJEV 1960. A kutatás helyzetére jellemző, hogy az eltelt fél évszázad alatt egyetlen nyelvész sem foglalkozott behatóan a kérdéssel, hogy mennyire tartható a Németh Gyula-féle elképzelés a jász szójegyzékkel kapcsolatban.

¹⁴³⁸ SELMECZI 1992. 101–113., SELMECZI 1992A., SELMECZI 2005. Sajnálatos, hogy nem a régészeti leletanyag elemzéséből levont következtetéssel találkozunk az esetek zömében, hanem a feltételezett elképzelés igazolására történő kísérlettel, azaz a kutatás megpróbálta igazolni azt a hipotézist, hogy a jászok a kunokkal vándoroltak be.

¹⁴³⁹ SELMECZI 1992. 103–105.

¹⁴⁴⁰ A keltezés bizonytalanságára lásd TÖRÖCSIK 2014. 46–47.

¹⁴⁴¹ ALEMANY 2003. 226.

¹⁴⁴² OLÁH XIX.

¹⁴⁴³ GULYÁS-SZABÓ [2003] 31.

¹⁴⁴⁴ MAKKAY 1997B. 32–33.

¹⁴⁴⁵ NÉMETH 1990. 146., MAKKAY 1997B. 32. oldalon hivatkozik rá.

feléig bizonyosfajta autonómiát élveztek, szokásaikat, jász tudatukat a mai napig ápolják. A néprajztudomány önálló csoportként tartja őket nyilván.

A fenti kérdésekben természetesen nagy könnyelműség lenne beható vizsgálatok nélkül véleményt alkotnunk. A magunk részéről mindemellett egy olyan lehetőséget vetünk föl, amelyet a korábbi kutatás nem – vagy csak részben – vett számításba. A szarmaták történetéről a fentiekben megfogalmazottakból annyi nyilvánvalóan mindenki számára kitűnt, hogy mind a sztyeppén, mind a Kárpát-medencében olyan tömegben létező népességről beszéltünk, amely számát – és jó darabig politikai tényező szerepét – tekintve meglehetősen egyedülálló. Egy ilyen hatalmas populáció nem tűnhetett (és nem is tűnt) el egyetlen szempillantás alatt. Ez a nyilvánvaló tény pedig azt jelenti, hogy más-más politikai tényezőknek alávetve jó ideig számolnunk kell továbbélésükkel, nyelvük, szokásaik, megőrzésével. Így kellett ennek lennie a Kárpát-medencében és ugyanígy a sztyeppén. Az ún. nagy népvándorlás ugyanakkor a szarmaták/alánok által lakott egész oikumené területén rendkívül tarka népi szóttest alakított ki, ami még inkább hozzá kellett, hogy járuljon az általunk vizsgált népesség identitásának megőrzéséhez. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a keletről a Duna-vidékre érkező bevándorló hullámok bizonyíthatóan mindig sodortak magukkal tőlük idegen csoportokat. Mindezt figyelembe véve logikus, hogy az egyes Kárpát-medencei honfoglalókkal – legyen az akár Árpád népe, akár a kunok – érkeznie kellett keleten továbbélő (immár jásznak nevezett) irániaknak, akik a Kárpát-medence egyes területein rokonaikra találtak, ami megkönnyítette betagozódásukat az aktuális politikai hatalom alá.